

XI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia

Kolozsvár, 2008. május 23- 24.

A kozmopolitizmus képzetei és az összehasonlítás módszertana az *Acta  
Comparationis Litterarum Universarum* c. folyóiratban

**Szerző:** Illyés Zsuzsa

Babeş- Bolyai Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

magyar- német szak, III. év

**Témavezető:** dr. Szabó Levente, adjunktus

Babeş- Bolyai Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Magyar Irodalomtudományi Tanszék

## Előszó

Jelen dolgozat célkitűzése az 1877-1888 között megjelenő Acta Comparationis Litterarum Universarum (eredeti nevén: Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok<sup>1</sup> (a továbbiakban ACLU) c. folyóirat azon tanulmányainak, értekezéseinek, valamint kritikáinak vizsgálata, melyek irányt mutat(hat)nak a világirodalom koncepciójának kialakulásában, valamint az összehasonlítás mint történeti irodalomtudományi módszer alkalmazási területein felmerülő kérdésekben. A szövegek értelmezése mellett a folyóirat szerkesztőjének, dr. Meltzl Hugonak azon magatartásformáit követem figyelemmel, melyek irodalmi megnyilvánulásai során a lap értékrendszerére és korabeli valamint mai recepciójára volt és van hatással.

A Kolozsváron szerkesztett folyóirat szövegei nemcsak önmagukban, hanem főként társadalmi és irodalmi kontextusukkal együtt válnak vita tárgyává, egyrészt a korabeli Európában egyre inkább fejlődő modernizációs folyamat kibontakozik, másrészt a soknyelvűség és ezáltal a történeti korabeli multikulturalizmus szempontjából. Ez utóbbira táptalajként szolgáló Osztrák–Magyar Monarchia, illetve az ennek határain belül virágzó regionális és lokális irodalmak igyekeznek irányt mutatni a nemzeti vs. kozmopolita identitás meghatározásában. A nemzeti és a birodalmi eszmények ütközése, illetve az ezekből fakadó nemzeti nyelv vs. poliglottizmus vitája jelentős kérdéssé válik a nemzetiesség és a birodalom irányába feltételezett lojalitás közötti viszonyt illetően, ugyanakkor az a patriotista nyelvi eszmény kerül válságba, miszerint a poliglottizmus bár normatívumként nem kérhető számon, a kulturális együttéléshez viszont nagymértékben hozzájárul. Az ACLU 21 nyelven közölt cikkei olyan kulturális dialógust próbálnak fenntartani, amelyben fontos szerepe van a nemzetfogalmakról, ezek túllépésének lehetőségéről, a nemzetek fölötti entitásokról, (például a nemzeti irodalmakon átívelő irodalom mibenlétéről, lehetőségeiről) való gondolkodásnak, melynek során maguk a szerzők szövegeik által igyekeznek nemzeti, illetve az ezen felülemelkedő hovatartozásukat

---

<sup>1</sup> A folyóirat címe 1877-1878 között Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok majd 1879-től 1888-ig az Acta Comparationis Litterarum Universarum címet viseli

és álláspontjaikat körvonalazni. Ebből a jelenségből fakadóan a kutatás konkrétan arra keresi a választ, hogy a multikulturalizmus mennyiben és hogyan befolyásolja a világirodalom modern, 19. századi fogalmának létrejöttét, az ennek kapcsán megnyilvánuló elmozdulásokat, azaz a nemzeti irodalmak és világirodalom közti alá- és fölérendelési viszonyokat: mindezt azért, hogy Meltzl kozmopolitizmussal kapcsolatos állásfoglalását kísérelje meg etnicitás és nemzeti hovatartozás válságának tükrében körbenjárni. A probléma tárgyalása a Goethe által használt *Weltliteratur* koncepciójának tükrében, a megértési és félreértési folyamatok elemzésében folytatódik.

Az alapkérdés második részproblémájaként az összehasonlításra mint új irodalomtudományi módszertanra koncentrálok, azaz a folyóiratban felmerülő különböző tudományos közegekben (etnológia, nyelvészet, fordítás, stb.) általánosan alkalmazott módszerre. Az első európai komparatistikai folyóiratban közölt tanulmányok a reál-tudományok eszményét tűzik ki célul, és nemcsak az irodalom tudományos létformájának megerősödését igyekeznek igazolni hanem ennek a reál-tudományok szintjére való felemelését is szorgalmazzák. Ezen tudományok (főként biológia) Az ezekben a tudományokban használt, épp a 19. század közepétől meghonosodó összehasonlítás módszertana mellett a szerzők ugyanezekből a tudományokból teljes fogalmi rendszereket, metaforákat vesznek át, és alkalmazzák ezeket irodalmi alkotások egymás mellé helyezése során. Eleve kidolgozott törvények és szabályok szerint indulnak el forma és tartalom, olykor költő(óriások) (Petőfi- Lenau) összehasonlítási lehetőségeinek és síkjainak meghatározásában. A módszerek sematikus működésének, az átvett elemeknek a közvetlen vizsgálata ez esetben olyan szinten releváns, hogy ezek által éleződik ki a folyóiratnak az Európa-szerte induló irodalomtudományi diskurzusban vállalt szerepe.

A fent ábrázolt kérdéskör kapcsán bontakoztatható ki a megjelölt szövegek és az ezekben tükröződő elméletek viszonyítási és kanonizáló jellege, ugyanis a szerzők mércéje nemcsak a korabeli virágzó nemzeti irodalmak, hanem a görög kultúra is. Az antik értékrenddel szembeni válság mind a műfajok hierarchiájának, mind a forma- tartalom, valamint a fordítások területén nyilvánul meg, hiszen úgy tűnik, a klasszikusok mellett/ellenében a „nemzeti klasszikusok” csoportja van alakulóban.

Dolgozatom nemcsak esettanulmány, hanem Meltzl példáján keresztül azon irodalmi közegnek a vizsgálata is kíván lenni, melyet az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok képvisel, és mely nemcsak folyóirat, fórum, kánon és nyílt rendszer, hanem egy ma is élő komparatiztikai hagyomány megteremtője és fenntartója.

## I. Az irodalmi kozmpolitizmus és az ACLU világirodalom-képzetei

### *I.1. A kozmopolitizmus megnyilvánulási formái. A jelentések rétegzettsége és fogalomhasználat a XIX. században*

A XIX. században egyre erőteljesebb politikai és kulturális problémaként jelentkező kozmopolitizmus jelensége nemcsak a korabeli tudományok számára megfoghatatlan és vonásait tekintve körvonalazhatatlan, hanem a mai érdeklődők számára is olyan végtelen értelmezési síkok létrejöttét provokálja, melyek szükségszerűen hívják elő a XIX. században és ma működtetett jelentések egymás mellé helyezését és konfrontációját. A fogalom interpretációja, illetőleg annak korabeli recepciója több tekintetben is a komparatiztika módszereire és koncepcióira szorul, az ACLU esetében pedig kétszeresen is indokolt ezen tudományág tükrében szemlélni azt a jelenséget, mely ugyanakkora erővel osztja meg a szakmabelieket, mint amekkorával egyesíti is őket. Mielőtt azonban a kapcsolatok és a különbségek, a határok és érintkezéseik, az egymásmellettség és az összeolvadás racionalitását vizsgálnánk, a kozmopolitizmus fogalmának esetében hangsúlyoznunk kell, hogy jelen dolgozat úgy tekint erre a jelenségre, mint amely éppen folyamatszerűsége révén válik problematikusává, és melynek megértése a folyóirat kapcsán a történelmi események kontextusán túl, egyidőben vonja maga után a folyóirat szerkesztőjének, dr. Meltzl Hugo szerepének és viszonyulásmódjának figyelembevételét és annak leválasztását<sup>2</sup>.

A kozmopolitizmus jelenségével kapcsolatban ugyanakkor számolnunk kell (a században) olyan, működésükben egyre problematikusabbá váló fogalmakkal, mint a nemzet, az egyre hevesebben dúló nacionalizmus (mely azáltal szól bele az irodalom folyamataiba, hogy a népszellem valamint a nemzeti nyelv hangsúlyozása az irodalomtörténet-írás nemzeti karakterének romantikus elképzelésére nyomja rá bélyegét)

---

<sup>2</sup> Vö. PETŘÍČEK, Miroslav jr, 1996, 9.old.

illetőleg az Osztrák–Magyar Monarchia (1867-1918) multikulturalizmusa (a multikulturalizmust elsősorban olyan fogalomként használom, mint amellyel a különbözőség társadalmi tapasztalatát fejezzük ki: ez esetben főként etnikai különbözőségekről van szó), illetőleg ennek Edélyben sajátosan megnyilvánuló formájára, ezen belül pedig a poliglottizmus kérdéskörére. Ezen jelenségek számbavétele abból a szempontból releváns ebben az esetben, hogy míg egyes kozmopolitizmust támadó nemzetértelmezések sajátos viszonyulásmódokat váltanak ki a nemzeti irodalom képviselőiből, addig mások számára a multikulturalizmus jelensége mint a kozmopolitizmus szinonímája jelentkezik.

Az etimológiailag egészen a görög kultúráig visszavezethető szóösszetétel<sup>3</sup> (*cosmo* és *polis*) különböző vetületeit vizsgáló Andrea Albrecht doktori disszertációjában összefoglalja azokat a politikai és filozófiai referenciákat, melyeket a fogalom különböző történelmi időszakokban meghatározása során előhív. Albrecht szerint a politikai kozmopolitizmus célját képviselte a centrális központosító abszolutizmus ellen irányult elitizmus (Voltaire), a gazdaságban megnyilvánuló világpolgári eszmények érvényesítése, pontosabban az állam bárminemű beavatkozása a gazdaságba (fiziokraták), valamint azoknak a gyakorlatias, kozmopolita életszabályoknak a terjesztése, melyeket egy pozitív értelemben vett ellenálló tagja a társadalomnak egy boldog és hasznos társadalmi rend érdekében követ.<sup>4</sup> Ahhoz, hogy a fent idézett szintézis jellegű meghatározást a továbbiakban hasznosíthassuk, szükséges a fogalom néhány jelentéskörének a részletesebb megvilágítása. A kozmopolitizmus minden irányban megnyilvánuló elsődleges sajátossága abban a folyamatosan ellentétes helyzetben ragadható meg, amelyben a kulturális, politikai és szociális kategóriáiból saját

---

<sup>3</sup> „Etymologisch geht das Wort »Kosmopolitismus« auf eine Ableitung aus dem griechischen erstmals bei Diogenes von Sinope belegten Kompositum *κοσμολίτης* aus *kosmos* (gr. Weltall, Weltordnung) und *polis* (gr. Stadt, Staat) zurück. Als »Kosmopolit« bezeichnete sich, wer die geltenden Dichotomie von Polismitglied vs. Polismichtmitglied auflösen und sich in der die Polis übergreifenden Ordnung des Kosmos verorten wollte.“-ALBRECHT, 2003, 22 old.

<sup>4</sup> „(...)Ziel des politisch-kosmopolitischen Programms kann ein gegen den zentralistischen Absolutismus gerichteter Elitarismus (Voltaire), die Etablierung weltbürgerlicher Prinzipien in der Ökonomie (Physiokraten) oder die Vermittlung praktischer, kosmopolitischer Lebensregeln sein, die den Einzelnen zu einem glücklichen, nützlichen und gesellschaftlichen Ordnung positiv gegenüberstehenden Mitglied der Gesellschaft machen soll (Moralische Wochenschriften).“-ALBRECHT, i. m., 31. old. (az idézetek magyar összefoglalója a törzsszövegben található)

magát felmenteni igyekvő egyén etikai és politikai meggyőződéseiben egy univerzális rendszer fele törekszik. Míg a politikai kozmopolitizmus egy globális államiság eszméjét kívánja megteremteni és egy ebben elfoglalt világpolgári státust magának kivívni, addig a kulturális és szociológiai értelemben vett kozmopolitizmus kulturális identitások hibridizációját, valamint szociális interdependenciák gyarapítását szorgalmazza annak érdekében, hogy az egyén egy ún. világtársadalomban a saját nemzetiesség korlátait fel tudja oldani. A kulturális kozmopolitizmus ugyanakkor a sajátos nemzeti identitást különféle kulturális és szociális identitások megtöbbszörözésére cseréli, melynek során az egyén multiidentitása akár egy nemzetállam keretein belül is biztosítja egy világtársadalomhoz való tartozást.<sup>5</sup>

Mivel a kozmopolitizmus jelenségének a történelem különböző korszakaiban külön-külön megnyilvánuló formáinak vizsgálata esetünkben nem annyira célravezető, ezért a továbbiakban a Meltz-cel szinkron jelentéskörök megvilágítására törekszünk azáltal, hogy azokat a mellékjelenségeket körvonalazzuk, melyek a XIX-dik században és főként annak második felében jelentősen hozzájárultak a fogalomjelentés fentiekben is körvonalazott rétegzettségének létrehozásában.

Endrődi és Goethe<sup>6</sup> meglátása a kozmopolitizmus két olyan európai, szélsőséges állásponton levő meghatározását mutatják, melyeknek egyetlen közös pontjuk van, és pedig az, hogy tartalmát tekintve a korabeli fogalomhasználat korántsem volt egységes. Egységességét pedig nemcsak a kulturális különbségek tagadták meg, hanem a róla alkotott homályos képzetek és az egyéni használat is, így például Magyarország keretein belül vizsgálva a helyzetet kitetszik, hogy a fogalom egyidőben állt a demokratikus, az európai értékek, valamint az általános emberi fedőneveként, ugyanakkor időnként képviselte a népnemzeti irányt elvetők táborát is.<sup>7</sup>

---

<sup>5</sup> Vö: NIDA RÜMELIN, 2006, 227-234 old.

<sup>6</sup> „Jön kor –hiszem- midőn a költészet cosmopolitismusa, mint befogadott elv, átalakítja irodalmunkat, s felemeli azt a többi nemzetek irodalmához.”- ENDRŐDI, 1869, 303 old.

„Nyilvánvaló, hogy valamennyi nemzet legjobb költői és esztétikai írói már régóta törekednek az általános emberi kifejezésére. Minden különbsben, akár történeti, mitológiai, meseszerű, többé vagy kevésbé önkényesen kigondolt, egyre inkább átderengeni és átvilágítani látják a nemzetin és egyénin túli általánost. Ami minden nemzet költészetében efelé mutat, és ebben az irányban hat, azt kell mindegyiknek elsajátítania. Meg kell ismerni minden nemzet sajátosságait, amelyeket meg kell hogy őrizzenek, hogy éppen azok révén érintkezzünk velük: mert egy nemzet sajátosságai olyanok, mint a nyelve és pénznemei; megkönnyítik, sőt csak ezek teszik teljesen lehetővé az érintkezést.”<sup>6</sup> GOETHE, 1816-1832, idézi KOCH, 1887, 18 old.

<sup>7</sup> CSÁSZTVAY, 2001, <http://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index3.html>, [2008. május 12.]

A dualizmus kora nemcsak politikai értelemben élezte ki a kozmopolitizmus kérdését, hanem magyar irodalom területén is komoly ellenállás figyelhető meg a viszonylag úttörően jelentkező jelenséggel szemben, mely homályos körvonaláival ugyanúgy jelentett identitást, mint írói magatartást, hazához fűződő álláspontot és nem utolsósorban: filozófiai eszményt. Az Új nemzedék<sup>8</sup> és a Gyulai Pál által képviselt tábor közt lezajló „kozmpolita-vita“ nagy valószínűséggel komoly befolyással volt Meltzlnak az erről alkotott véleményére, pontosabban a világpolgárságtól való elhatárolódására. Látszólagos távolságtartása azonban korántsem annyira egyértelmű, mint ahogyan az az 1873. október 22-én mondott beszédében<sup>9</sup>, valamint a később általa szerkesztett folyóirat programadó szövegében<sup>10</sup> is megjelenik.

### *1.2. A kozmpolita-vita és annak befolyásai Meltzl álláspontjára*

A XIX. század többirányú kozmpolita-vitája nem a kozmopolitizmus „igen vagy nem?” kérdését teszi fel elsősorban, hanem a kozmopolitizmus hogyanja válik problematikussá. Éppen ezért szükségszerű, hogy a Meltzl idejében még nem letisztult fogalom néhány korabeli interpretációját (pár körülírás) erejéig körbenjárjuk.

Bár első látásra úgy tűnik, hogy a század közepén csak a hivatalos irodalom harcol az irodalom nemzeti karakterének életben maradásáért, a szövegek alapján az állapítható meg, hogy a kozmpolita-vita egyik tábora sem mondott le a nemzeti irodalom fogalmáról – csupán más szerepköröket jelöltek ki ennek, úgy a jelenben mint a jövőre nézve. Míg a hivatalos irodalom képviselői a nemzeti szükségességét és jogát helyezik előtérbe, a népköltészetet egyre inkább csak segédeszközként tekintve, hiszen elítélik a népköltészet bálványozását, valamint a nép számára írt költészetet (a nemzeti elsősorban a hazai magyar történelemből merített témákat jelöli, nyelvében azonban semmiképpen sem hasonulhat a népihez a költő), addig az ellenzék az emberiség problémáit akarta nemzeti „köpenybe”

---

<sup>8</sup> Az **Új nemzedék**- az 1870-es évek utolsó harmadában létrejövő írócsoportosulás, akik Zilahy Károly csoportjának '60-as évekbeli elveit veszik át és folytatják, nevüket egy Gáspár Imre által szerkesztett versantológiából kölcsönzik, tagjai: Reviczky Gyula, Koroda Pál, Gáspár Imre, Rudnyánszky Gyula és mások

<sup>9</sup> MELTZL, 1875, 11 old.

<sup>10</sup> MELTZL, 1877 január 15., 1-4.old.

bújtatni<sup>11</sup>. Mintegy középmezőnek tekinthető ugyanakkor a „népnemzeti” jelző is, mely némiképp elmozdulást jelent egy újfajta elitizmus felé, illetőleg akár úgy is értelmezhető, hogy ezzel újra kirajzolódnak az arisztokratikus és populáris regiszterek határai. A kozmopoliták mindeközben a magyarság öntudatát, a nemzeti jelleget inkább Európa, pontosabban a nyugat irányába való fejlődés érdekében<sup>12</sup> és nem belső megőrzésre kívánják kihasználni. A népnemzeti iránnyal szemben tanúsított ellenállás ugyanakkor a '70-es évekre majdnem kizárólagosan a kozmopolita önmeghatározást is jelképezte, mely egyben jelentette a demokratikus, az európai, valamint az általános emberit. A kozmopolita tehát szükségszerűen harcolt az elszigetelődött, konzervatív és provinciális irodalom ellen hirdetve a világviszonylatba kitáguló témákat, képeket és irodalomtörténeteket. A népnemzeti iránytól való elszakadás és a kozmopolita identitás egymásra csúszása pedig csak a '80-as évektől kezd kérdésként feltevédni.

Reviczky példáján keresztül arra is ráláthatunk, hogy a kozmopolitizmus fogalma nemcsak egy irodalmi csoportosulás általános emberi érzéseket megjelenítő szövegeit fedte, hanem a személyes élményvilág minden emberben meglévő vonásainak tükrözését is. *Kozmopolitikus irány a költészetben* c. szövege nemcsak programszövegnek tekinthető ami az új irányt illeti, hanem sok szempontból rokonnak minősíthető mindazzal ami az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokban történik. Az 1877. októberében (okt. 31. XVI. szám, 341- 342 old.) megjelenő lapszám *Warum ist die sogenannte patriotische (Nationalitäts- u. Kriegs-) Lyrik berechtigt u. bis zu welchen Grenzen?* c. szövegében Meltzl a hazafias lírát a vallási

---

<sup>11</sup> Vö: KOMLÓS, 1956, 23 old.

Erre utal Reviczky Gyula: *Kozmopolitikus irány a költészetben* c. szövegében: „Íme, csupa világirodalmi jelentőségű költő, aki a legnagyobb mértékben nemzeti. Azonban jól meg kell különböztetnünk a nemzetiességtől a hazafiságot. A nagy költők minden általános, örök emberi érzelmeket, eszméket, szenvedélyeket szólaltattak meg, s nemigen követtek hazafias tendenciákat.”

<sup>12</sup> Ezt igazolja Palágyi Lajos: Koszorúban publikált cikkében (1885. Szept. 5): „mert Gyulai, mióta Arany a „kozmpolita költészet” szót kiejtette, folyton ezen vesszőparipázik s költőinknek szüntelen ezt veti szemükre. Kozmopolita költészet alatt pedig az oly költészetet érti, mely a kicsinyes alexandrinus-faragáson túlemelkedve, formában és tartalomban európai színvonalra törekszik, anélkül, hogy kivetkőznék magyarságából, tehát azt a költészetet, amely irodalmi jövőnkkel egyértelmű.”



rajongással hasonlítja, a túlfűtött hazafiasságot pedig a magas műveltség gyakorlása érdekében a hétköznapi életben elkerülésre ítéli. Mindezek mellett pedig Meltz nem engedi hogy világlátása egyértelműen egy időszakos divateszme szolgálatába álljon, hanem már a kezdetekkor viszonylatokban gondolkodik és a használt fogalmak alkalmazásainak határait próbálja meg kijelölni művészetkonceptiójában. Felhívja ugyanakkor a figyelmet a század második felében egyre problematikus jelenségére, éspedig a teológia által generált fanatizmusra, mely ezúttal az előző századokkal ellentétben, amikor is az erkölcs érdekében volt szükség erre a túlfűtöttségre, most éppen a túlzott nemzetiességben ölt testet<sup>13</sup>. Ahhoz

---

<sup>13</sup> „*Wer hätte nicht bereits seine schwache Stunde gehabt, wo er an patriotischer, ja politischer Lyrik sieh weidlich ergetzend, Göthes bekanntem Verdikte Trotz bieten zu können glaubte? Wer aber hätte hinterher nicht deutlich herausgeföhlt, dass solche Lyrik stets inferiore bleibt derjenigen Poesie gegenüber, welche das Allgemein- Menschliche vertritt?... Nun frägt sich: Warum u. bis wohin ist die fragl. Lyrik berechtigt? Vom höchsten metaphysisch- ethischen, ja selbst nur christlichen Standpunkt, erscheint jeder patriot. Ausbruch selbstverständlich als Unrecht, das man seinem Nations- Nächste zufügt. In der Tat gibt es kein sicheres Kennzeichen wahrer höherer Bildung, als Vermeidung aller patriotischen (sowie auch der übrigen confessionellen, namentlich religiösen) Ausbrüche im Leben- aber wohlgemerkt nur im Leben!* (az idézet magyarul a következőképpen foglалható össze: kérdésként merül fel, hogy a patrióta költészet mennyiben rendelhető az általános emberit kifejező líra alá vagy fölé, ebből fakadóan pedig kérdéssé válik, hogy a patrióta költészet gyakorlata és előnybe részesítése milyen mértékben megengedett. Az életben végrehajtott tetteket illetően pedig a legnagyobb műveltséget képezi a túlfűtött patriotizmust és céltalan vallási rajongást elkerülni)

„(...) so tritt die gewöhnliche menschliche Sitte als Strohmann eines ideal-sittliches Zustandes ein: sie heiligt die Nationalitätslyrik, u. macht den Zustand jedes Einzelnen erträglicher, indem sie ihm u. a. die Nationalität als ein kostbares Gut, verleiht. Jetzt kann jeder Nullmensch stolz in die Brust sich werfen: als X-er, oder Y-er! Und leider tut er es heutzutage mehr als jemals. Es scheint, als ob aller Hass u. Fanatismus, welcher in früheren Jahrhunderten auf dem Gebiet der Religionsfragen sich unscheut breit machen durfte, in unsrem Jahrhundert auf dem Nationalitätsfragen wiederkehren will. Und doch klebt jedem, selbst dem reinsten Patriotismus immer noch etwas Abderisches an, was freilich nur dem feineren Gefühl zum Bewusstsein kommt.”(a megszokott emberi erkölcs most mint egy ideál- erkölcsi szalmabábu lép fel: szentesíti a nemzeti lírát és megkönnyíti az egyén helyzetét, aki a nemzetiességet mint értékes tulajdont kölcsönöz. Most minden null-ember büszkén besorolhatja magát valamilyen kategóriába, és sajnos manapság ezt erőteljesebben teszi, mint bármikor. Úgy tünik, minden gyűlölet és fanatizmus, melyek a korábbi századokban a vallási kérdésekben

tehát, hogy valaki tiszta művészi értékeket hozhasson létre el kell határolnia magában az alkotással szemben és a hétköznapi életében megnyilvánuló rajongását, mely nem kevésbé határozza meg a világpolgársággal, mint közösséggel szemben tanúsított álláspontját is.

A továbbiakban Meltz a „kultúremberek”, azaz értelmiségiek helyzetét egy olyan közösségben látja körvonalazódni, mely felülemelkedik egy állam keretein (mely nagyban mutat rokonságot a világpolgárok közösségével, világpolgárok, akik a világirodalom virtuális államában irodalmi kozmopolitaként tevénykednek. A közösség tagjainak azonban korántsem szabad eszmei-támadó patriotizmusukat a gyakorlati ellenében felcserélni, ezeknek párhuzamosan kell működniük. A kozmopolitizmus nem mint alternatíva, hanem mint egy megtévesztő árucseré jelentkezik nála, mely végeredményben ugyanazt hajtja végre akárcsak a túlfűtött patriotizmus. Végkonklúziója azonban, hogy a patrióta költészet csupán azon mértékig jogosult amíg a gyakorlati-támadó jellegű patriotizmust váltja fel, illetőleg amíg a gyakorlati-védekező patriotizmus ösztökélését hajtja végre némiképp úgy is értelmezhető, mint az általános emberi érdekek előnyben részesítése mindenféle elburjázott fanatizmus ellenében<sup>14</sup>.

---

megmutatkozott, az ma a nemzetiség kérdésében lép fel. És mindezek ellenére mindenki a legtisztább patriotizmust egy nevetséges jelenséghez kapcsolja- saját értelmezés)

<sup>14</sup> „Tatsache beweist aber auch, dass wir Culturmenschen zunächst Bürger einer grösseren Gemeinde sind.”  
(tény ugyanakkor, hogy mi kultúr-emberek egy nagyobb közösség polgárai vagyunk)”

„(...) Und doch bleibt es- Unrecht den Kosmopolitismus realisieren zu wollen! Schon deshalb, weil er als ein Schlaraffenland nur ein Böses gegen das andere vertauschen würde; vorausgesetzt nämlich, dass er überhaupt mehr wäre als ein blosses Gedankending oder Nirgendheim. Wir Menschen sind nun einmal dazu verurteilt: entweder Göthescher Hammer, oder Amboss zu sein. Es kann sich höchstens nur darum handeln: das Unrecht möglichs einzudämmen. Nun aber dürfte es hiezu im Verkehr der Völker kaum ein geschickteres Mittel geben, als grade- die Nationalitätslyrik. Die Leidenschaften toben sich hierin gleichsam theoretisch aus u. dieser theoret.-offensive Patriotismus kann sehr wohl den praktisch- offensiven ersetzen, oder verhindern- aber freilich auch mitunter entflammen!”(ennek ellenére igazságtalan lenne a kozmopolitizmust megvalósítani, már csak azért is, mert általa a jelenlegi helyzetben az egyik gonoszt egy másikra cserélné, azzal a kitéttel, hogy ez több lenne mint egy eszmei tárgy vagy otthontalanság. Mi emberek arra vagyunk ítélve, hogy vagy a kalapács vagy az üllő szerepét betöltsük. A népek közti átjárhatóságnak nincs alkalmas eszköze, mint a

Meltzl elképzeléseire és eszme-futtatására válaszként érkezik Heinrich Hart szövege<sup>15</sup> aki a kozmopolitizmust a patriotizmus egyik a században megnyilvánuló alakzataként értelmezi,

---

nemzeti líra. A szenvedélyek itt úgy elméletileg mint gyakorlatilag is egyformán felléphetnek, és ez az elméleti-offenzív patriotizmus a gyakorlati-offenzívet felcserélheti vagy gátolhatja, de egymás mellett is fellobbanhatnak)

„*Alle patriot. Lyrik ist demnach im Allgemeinen bloss bis zu der Grenze berechtigt, wo sie als Ersatz für den praktisch- offensiven Patriotismus oder als Sporn zu dem praktisch-defensiven dient.*”- (minden patrióta líra tehát általánosan addig a pontig megengedett, amíg a gyakorlati-offenzív patriotizmust cseréli fel, vagy amíg a gyakorlati-defenzív patriotizmus ösztönzését szolgálja-saját értelmezés) Warum ist die sogenannte patriotische (Nationalitäts- u. Kriegs-) Lyrik berechtigt u. bis zu welchen Grenzen? ACLU 1877. october 31. XVI. szám, 342 old.

<sup>15</sup> „*Die Poesie hat nicht die Natur nachzuahmen, sondern zu korrigieren, zu verklären, und zu vervollkommen das, was die Natur unvollkommen liess. Aus dem gesunden Grunde der Realität soll die Poesie das Ideal wie eine Blume hervor- u. emportreiben, und nur die Leidenschaften pflegen, welche die Menschheit ihren Zielen näher bringen. Die patriotische Lyrik war berechtigt in einer Zeit, wo die Humanitätsidee den Denkern u. Dichtern noch nicht aufgegangen war, u wo Religion und Vaterland gleichebedeutend mit Menschheit war. Den alten Dichtern sind geradezu die Feinde der Nation auch Feinde des Lichts und Kinder der Nacht. Im Wesen sind also ihre Gefühle mit unsren Humanitätsempfindungen gleich. Aber darin besteht ja eben die Entwicklung des Geistes überhaupt, dass wir die im innersten Kerne ewiggleichen Triebkräfte zu immer vollendetem Ausdruck bringen, also das was einst als Patriotismus oder Religionsbegesiterung sich geltend machte, heute zu der Idee der kosmopolitischen Humanismus ausgebildet haben. Wer also heute noch Herz und Geist von patriotischer Leidenschaft umdämmern lässt, der beweist, dass er nicht auf der Höhe seiner Zeit steht u. wahre Poesie soll nicht nur das, sondern soll gleich der Philosophie ihrer Zeit sogar voraneilen. Also Nachklinge tierischer Leidenschaft in der Dichtkunst am allerwenigsten! Damit ist natürlich nicht gesagt der Dichter dürfe keiner Nation mit dem Herzen angehören, nein, gewiss nicht, aber er soll, ihr nur angehören, wie der Baum dem Boden, indem er wurzelt. Die nährenden Wurzeln stecken im Boden aber mit dem Wipfel schaut er über die Lande.*”(a költészetnek nem a természetet kell utánozni, hanem kijavítani, újraértelmezni azt, amit a természet hiányosan hagyott. A költészetnek, akárcsak egy virágnak az eszmét kell továbbfejlesztnie, azokat a szenvedélyeket kell ápolnia, emlyek az emberiséget közelebb viszik céljaihoz. A patrióta líra igazolt volt abban az időben, amikor az emberiség azme a gondolkodóknak és költőknek nyitott volt ott, ahol a vallás és az ország egyenlő volt az emberiséggel. Az öreg költők szemében a nemzet ellenségei a fény ellenéségei és az éjszaka gyermekei. Alapjában véve az ők érzéseik hasonlók a mi emberiségérzéseinkhez. De éppen ebben áll a fejlődés, hogy azt ami valaha patriotizmus vagy vallási rajongás képében mutatkozott, az ma a kozmopolitista humanitás eszméjéhez vezetett. Aki tehát ma patriotista szenvedélyektől van áthatva, az nincs

nála valójában mindaz, ami a korábbi századokban vallási elkötelezettség, illetőleg forró patriotizmus képében jelent meg, az a XIX. században a kozmopolitista humanizmus révén a szenvedélyeket nemesebb formában felszínrehozó költészetben lép fel.

### ***1.3. Világirodalom és irodalmi kozmopolitizmus***

A Reviczkyvel kapcsolatban felállított párhuzam azon viszonyulásmód ábrázolására is hasznosnak mutatkozik, mely során Meltzl – akárcsak a magát kozmopolitának valló költő – is ugyanúgy állítja a zseni, valamint a tehetség és az általa létrehozott mű önállóságát. A tehetség, aki bár magán viseli nemzete vonásait, alkotásának lényege, irodalmi esztétikája leválasztható, kiválósága pedig csak az esztétikai minőségnek köszönhető. Petőfit ennek alapján a lírai universalitás<sup>16</sup> jelzőjével illeti, világirodalomba való beléptetése során pedig minduntalan az alkotóerőt helyezi előtérbe a nemzeti karakterrel szemben. Meltzl ezzel a gesztusával ugyanakkor egy jelentős lépést tesz az elképzelt világirodalom értékrendje felé, hiszen Petőfi zsenialitását hangsúlyozva, illetőleg a népek egyenrangúságát hirdetve a világirodalom közösségében, megcáfolja azt a korban erőteljes nézetet, miszerint csak a nagyobb nemzeteknek lehetnek nagy költőik, a kisebbeknek pedig meg kell elégedniük azzal, hogy nemzetiességüket felmutathatják költészetükben a világ előtt mint egzotikumot. Az ACLU programjával megszüntetni kívánja a nemzetek hierarchiáját és ebben egyféleképpen az elmozdulás is tetten érhető Goethe *Weltliteratur* koncepciójától, amely bár a kis nemzetek irodalmait is be akarja vonni a világirodalmi kommunikációba ezt mégis egy politikailag és kulturálisan is domináns, nagy nemzet nyelvén, németül képzeli el.

Mindezekhez hozzájárul az a fontos tényező, melyet David Damrosch tanulmányában a két irodalomtudós összehasonlítása során fontos kritériumnak tekint, azaz a multikulturalizmus

---

saját kora elvárásaihoz felnőve és az igaz költészetnek ebből fakadóan a kor filozófiájához is kell igazodnia. Állati szenvedélyeknek a költészetben tehát nincs helyük. Ez nem azt jelenti, hogy a költőnek nem szabad nemzeti hovatartozását kinyilvánítani, hanem hovatartozása akárcsak egy földbe gyökerezett fának kell jelen legyen. Gyökereivel a földből táplálkozik, koronájával azonban a táj fele tekint.-saját értelmezés)- ACLU 1878. április 30., 568 old.

<sup>16</sup> Lenau volt-e hatással Petőfire? Összehasonlító Irodalomtörténeti tanulmány, 1882. VI. évf. február 15. és 28. CIII- CIV. szám, 1904- 1916 old.

jelenségét: Goethe számára a modern világot jelképező Nyugat- Európa marad referenciaként, Róma és Görögország az alapként működő antikvitást.<sup>17</sup> A kolozsvári szerkesztő ebben a tekintetben éppen azáltal válik kulturális értelemben vett világpolgárrá, hogy miközben figyeli a nyugat- európai irodalmakat és tudományos jelenségeket, valamint azok eredményeit, nem téveszti szem elől a kelet- európai népek kultúráját, és azok tudományban vállalt egyenrangú szerepét.

„(...)Heutzutage will nämlich jede Nation ihre eigene „Weltliteratur“ haben u. weiss eigentlich doch keine recht, was sie will u. was sie darunter verstehen soll.“

„(...)Die wahre „Weltliteratur“ kann also unseres bescheidenen Ermessens nur ein unerreichbares Ideal bleiben, dem gleichwohl jede selbstständige Litteratur, also jede Nation nachstreben sollte; aber nur mit solchen Mitteln, wie wir sie o. als die zwei wichtigsten vergl.-litterarischen Prinzipien angedeutet haben: nämlich Übersetzungskunst u. Polyglottismus; keineswegs aber mit rohen Gewaltakten und barbarischen Hypothesen, welche für niemanden einen Segen bringen können; aber leider heutzutage sogar in den Köpfen großer europäischer Revuen spucken.“-ACLU, Vorläufige Aufgaben der vergleichende Literatur. III. Der Dekaglottismus. II. (1878). Nr. XXIV., 28.2.1878, 494-501 old

Meltzlnél nem egy egységes, minden nemzet fölött folyó, univerzális jegyekkel ellátott világirodalom-folyam képzete figyelhető meg, hanem egy minden egyes nemzet elképzelésében előregyártott ideál, mely nem egy letisztult rendszer egyelőre, hanem csak egy homályos cél, mely irányába elmozdulásokat hajlandó produkálni. A közös világirodalom, a poliglottizmus, az elfogadható fordítás a ferdítés helyett, az igazi összehasonlítás: mindezek olyan elmozdulások, melyek nem eredményeznek egyértelműen világirodalmat, ellenben Meltzlnék éppenugy mint más kezdeményezőknek azért van rá szükségük, hogy szakterületük határait kipróbálhassák.

Az előbbieken vázoltak alapján elmondható, hogy Meltzl nacionalizmusa mellett egyformán kap hangot antinacionalizmusa is, ellentmondásos alakja pedig abban a programadó szövegeiben is körvonalazódó irodalmi kozmopolitizmusban oldódik fel, mely a fizikai környezetén túlmenően a világirodalom-koncepciója felől közelíthető meg.

---

<sup>17</sup>DAMROSCH, 2007, 161-179 old., itt: 170 old.

Hogy az erdélyi származású Meltzl kezdeményezése mennyire volt forradalmi filológia és irodalomkritika, valamint kultúratudomány szempontjából, az a mai komparatistika számára már nem kérdésként, hanem egyértelmű tézisként jelentkezik a szakirodalomban: egy olyasfajta kiindulópontként, mely módszereiben, céljaiban a legaktuálisabb szaktudományokat állítja kihívás elé abból fakadóan, hogy az általa teremtett hagyományokat hogyan lehet úgy az emberiség szolgálatába állítani, hogy ne az ellentétek és különbözőségek megszüntetésére essen a hangsúly, hanem olyan utak keresésére, melyek lehetővé teszik a világirodalomban egymás mellett létező irodalmak együttélését és a folyóirat nyitott rendszerében való áramlását.

A fentiekben említett hagyományt pedig tekinthetjük egy olyasfajta kulturális (a továbbiakban a kört szűkítve irodalmi) kozmopolitizmus irányába mutató örökségként, mely világméretű jellegét tekintve egy mozgást generál, éspedig a mindig nemzetközi kapcsolatok tükrében való értelmezések mozgását, melyek szüntelenül provokálják a középpont áthelyeződését<sup>18</sup>.

Amennyiben elfogadjuk azt, hogy a művek egy fölöttes struktúra részeként értelmezhetőek, de nem egyedi egészként, hanem mint ezen struktúra lenyomataiként, akkor az ACLU elsődleges kontextusaként nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Közép- Kelet Európa szöveg univerzumának behatárolását, annak földrajzi határvonalait, melyek fizikai létmódjukból fogalmi szinten szellemi, kulturális határvonalakra váltottak. Ugyanúgy ahogyan a meteorológiai fogalomból lépésről- lépésre vált irodalmi- művészeti jelenség, úgy ezzel párhuzamosan csúszott egymásra/ egymásba az egykori Osztrák- Magyar Monarchia a „tegnap” világa, valamint a különféleképpen megnevezett, a német és az orosz birodalom közti terület minősítése<sup>19</sup>. A 14-17 nemzetiség számára állami keretként működő intézmény ezen behatárolása abból a szempontból fontos, hogy a későbbiekben tárgyalt folyóirat összehasonlító irodalomtudományi koncepcióját milyen perspektívából közelítjük meg, hiszen ha ezt nyugat-európai szemszögből tesszük, nyilvánvalóan más értelmezései

---

<sup>18</sup> FRIED, 2007. március <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/07-03/fried.pdf>, [2008.május 12.]

<sup>19</sup> FRIED, 2002, 29 old

kereteket fog nyújtani, mint egy kelet-európai nézőpont. Néhány fizikai tényező, mely az állam intézményrendszeréből fakadóan nagyban meghatározó befolyást gyakorolt a területén élő magyarok kulturális életében, emiatt tehát nem elhanyagolandó. A Monarchián belül Magyarország nemzetállami státussal rendelkezett, elsőnek fejlődött önálló törvényekkel és kormányzattal bíró korántsem homogén nemzetállammá, melynek keretén belül a tolerancia egyensúlyai ugyanolyan instabilak mint az új alakulóban lévő rendszer. Az intolerancia elsősorban abban a forró patriotizmusban öltött leginkább testet, mely ugyanúgy ahogyan a politikusokat, az irodalmárokat is mélyen áthatotta. Kérdéses ugyanakkor, hogy a folyóirat születésének helyet adó magyarok, németek, románok lakta Erdély azonban mennyire bizonyult egy kulturálisan is toleránsabb vidéknek a Monarchia más területeivel és városaival szemben. Meltzl esetében azonban nem elég csupán Kelet- Közép Európát, illetőleg Kelet- Európát, a Monarchiát, valamint Erdélyt nagyító alá venni, hanem magát Kolozsvárt is meg kell említenünk, ahol a professzor tevékenységének jelentős része zajlott. Az 1869 és 1870 közötti népszámláláskor a nemzetiségi hovatartozást a városban a felekezeti hovatartozásból következtetik ki, eszerint pedig 20265-ös létszámukkal a magyarok alkották a helyi társadalom többségét, a kisebbségi jelzőt pedig az arányok hangsúlyozták: 2410 román, 1133 német (szász), 994 izraelita és 24, magát angolnak valló nemzetiségű élt Kolozsváron. A népszámlálási adatok olyan ellentmondásra is felhívták a figyelmet, mint a város kulturális ellátottsága és lakossága műveltségi szintje. A korabeli Kolozsváron Nemzeti Színház, országos múzeum, négy kaszinó, három nyomda, jogakadémia, három könyvtárral rendelkező főtanoda, több növelde, valamint fiú és leány népiskola volt, a lakosság fele azonban sem írni, sem olvasni nem tudott.<sup>20</sup> Ezen állapotok ismertetése ez esetben abból a szempontból válik fontossá, hogy feltérképezzük a folyóirat megalakulásának helyén egyáltalán milyen közönségre számíthatott, vagy éppen kikerült kellett már eleve lemondania. Sikertelensége ugyanis nemcsak a *Zeitschrift für Vergleichende Literaturgeschichte*- Leipzig (1877-1910, időközben 1901-1909 között *Studien zur Vergleichenden Literaturgeschichte* címen) c. Max Koch által szerkesztett folyóirata miatt következett be, hanem többek között mondhatni azért is, mert a korabeli Kolozsváron sem támogatói, sem olvasói száma nem volt nagy.

---

<sup>20</sup> SAS, 2003, 12 old.

A földrajzi korlátok mellett meg kell említenünk egy olyan osztrák-magyar államérzületet is, mely olykor a nemzeti önmeghatározottságot az uralkodó iránti lojalitással kényszerült valamiképp egyensúlyba hozni, ugyanis „a Monarchia nemcsak államot jelentett, hanem mentalitást, életmódot, politikai és kulturális közösséget, szellemi rokonságot, amit nem lehet többé helyreállítani, nem lehet többé megismételni, de teljesen szétrombolni vagy megsemmisíteni sem lehet.”<sup>21</sup> A magyarok oldaláról nézve a helyzetet, nem elhanyagolható azon „államnemzet” fikció sem, melyet a rendi politikai test tartott fenn saját maga kategóriájára vonatkoztatva ahelyett, hogy tudomást vett volna a letűnt történelmi államkeret mögött kibontakozó „nyelvnemzet” eszméjének születéséről. A nemzet kérdéséhez való viszonyulásában Meltzl egyre feszültebb ellentéteket igazol magatartásával és pedig azáltal, hogy egyrészt elfogadja a nép által termelt népköltészet letről- felfele irányuló változtatási hatásait az irodalom rendszerére nézve, azaz a nemzeti irodalmat a hagyományközösségi kulturális mintázatban látja megvalósulni, ugyanakkor észrevétlenül is működteti a nemzeti irodalomnak az eredetközösségi narratíván alapuló fogalmát, mely éppen az előző mozgással ellentétesen fentől- lefele határozza meg az irodalmi szerveződést. Ennek alapján tehát a közköltészetnek kiemelt pozíciója van, melyben az alapvető hagyományok és nyelvi fejlődés folytonossága érhető tetten, emellett viszont leválasztódik az esztétikum a nemzeti jellegtől, a mű csupán attól lesz nemzeti, hogy az ősoktól örökölt nyelven szólal meg, vagy tárgyában nemzeti<sup>22</sup>. Az irodalmi népiesség akkulturációs folyamata nem marad ki az ACLU-ból sem, hiszen bár a szövegeket beemelik a folyóiratba, a népi szövegek csupán passzív anyagok, ki vannak szolgáltatva a szelekciónak. Ebben a hivatalos keretben tehát az önelvű, nemzeti irodalomtörténetírás folyamata mondhatni természetes folyamatként zajlik és erősödik fel a pozitivista szemléletű, szükségképpen nemzeti tudományként működő filológiai írásokban

#### ***1.4. Birodalmi lojalitás és nemzeti identitás***

---

<sup>21</sup> VAJDA, 2000, 14 old.

<sup>22</sup> S. VARGA, 2005, 14 old.



A fentiekben fölvázolt szellemi és kulturális környezetben tevékenykedő Meltzl és a Brassai Sámuellel közösen szerkesztett ACLU nemzeti és nemzetek fölötti irodalomhoz való viszonyulásmódjának elemzését a továbbiakban a kolozsvári germanista identitástudatán, illetőleg írásaiban, beszédeiben körvonalazódó világnézetén keresztül kísérelem meg.

Kritikus pontként a szakirodalom Meltzl nemzeti hovatartozását jelöli meg<sup>23</sup>, ezen túlmenően pedig kérdőjel alá kerül az állammal szemben tanúsított lojalitása valamint európaisága is. Nemzeti identitás szempontjából kétnyelvűsége (német és magyar) egyidőben veti fel azonosulás és elhatárolódás kérdését, mely John Hutchinson megállapításából kiindulva akár a német és magyar kultúrával szemben tanúsított magatartásformájaként is értelmezhető

„John Hutchinson legte die Betonung hinsichtlich Osteuropas ebenfalls auf die kulturelle Dimension des Nationalismus, was einer Ansicht nach mit drei Konsequenzen ingedreht: 1. Die zentrale Rolle der historischen Erinnerung in der Nationenbildung, 2. Miteinander konkurrierende Nationenkonzeptionen, 3. Die zentrale Rolle der kulturellen Symbole in der Gruppenbildung. Dies bedeutet, dass der kulturelle und der politische Nationalismus einander nicht ablösen, sondern miteinander konkurrierende Vorstellungen bleiben. HUTCHINSON, John (1994): Modern Nationalism. London, Fontana“<sup>24</sup>

Kelet- Európában a nacionalizmus a fentiekből kiindulva jelentősen más színezetű, mint a más területeken, így a következmények is eltérően jelentkeznek, és pedig a nemzetképben fontos szerepet tölt be a történelmi emlékezet, amely Meltzl esetében is érdekes reflexiókat bont ki, hiszen túlnyomórészt a magyar nemzet történelmével látszik azonosulni, nyelvtörténeti szempontból pedig a magyar nyelv eredetét állítja vizsgálatai fókuszába. A fent idézett fordításban Feischmidt Margit a történelmi emlékezet központi helyzete mellett kiemeli a politikai és a kulturális nacionalizmus különbségét is, melyek egymást nem oldják fel, hanem továbbra is versenyhelyzetben maradnak egymással szemben. Nem meglepő tehát, hogy Meltzl politikai és kulturális nacionalizmusának párhuzamos működéséből fakadóan olyan átmeneti nemzetiséggel rendelkezik a mai kutatók szemében, aki számára a feszültségeket csakis egy átmenetekben, mozgásokban önmagát megvalósító tudomány

---

<sup>23</sup>TÓTH- NAGY, 2005, 49 old.

<sup>24</sup> Idézi: FEISCHMIDT, 2003, 22 old

oldhatja föl, ez pedig nem más, mint a komparatisztika, azaz nemzeti vonásait úgy fenntartani, hogy állandó összehasonlításokban, egymás mellé helyezésben és a kulturális egymásrahatásban lelteni fel azok színezeteit. Feischmidt Margit disszertációjában a továbbiakban arra is kitér az erdélyi kulturális sokszínűség elemzése során, hogy az etnicitás gyakran szituációknak és interakcióknak rendelődik alá.

A kettő szétválasztása abban az értelemben hasznos, hogy Meltzl annak ellenére, hogy képzése folyamán majdnem mindvégig német nyelvterületen tartózkodik, magyar közösségéhez tér vissza, és a továbbiakban a germanisztika mellett a magyar irodalommal foglalkozik, és azt igyekszik a világirodalom foyamatába bekapcsolni, így identitását némiképp szövegei, narratív reprezentációi tehetik a mai kutatók számára hozzáférhetővé. A kulturális pluralizmus területén Meltzl láthatólag a toleranciát képviseli azáltal, hogy hazája érdekében tett munkáját (az 1872-ben induló Ferenc József Tudományegyetemen a germanisztika professzoraként működik), nem állítja szembe a nemzetek fölötti irodalom koncepciójával, sőt egyiket a másik szolgálatában látja, éppen ezért képes arra, hogy kultúráközvetítőként majd tudományos fórummá alakítsa folyóiratát.

## **II. Az ACLU és a nemzeti irodalomtörténet kérdése**

### ***II.1. Az ACLU-ban közölt állásfoglalások a magyar recepcióval szemben***

Mivel Meltzl elvei és szövegei már a modernség előhírnökeiként egy nacionalizmustól túlfűtött talajon toleranciaeszmék szolgálatában hirdetik munkája lényegét a kellemetlen visszhangokra nem sokat kellett várnia. A Vasárnapi Újság két cikkéből<sup>25</sup>, majd a Fővárosi Lapok reakciójából<sup>26</sup> tisztán körvonalazódik, hogy a folyóirat ötletének és kiadásának nem volt a legmelegebb fogadtatása. Ez a nemzeten belüli megosztottság válthatta ki Meltzl esetében az összetartozás hiányát pótló kultúra mindenek elé állítását, és valójában ha elfogadjuk a magyar kultúrának mint pótléknak a státusát, akkor jogosnak

---

<sup>25</sup> *Magyar költemények, angol fordításban* In. Vasárnapi Újság, 1877. XXIV. évf. 20. sz. 315. old.

Az „Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok” In. Vasárnapi Újság, 1877. XXIV. évf., 27 sz., 427. old.

<sup>26</sup> „Összehasonlító irodalomtörténelmi Lapok.” In. Fővárosi Lapok, 1877. XVI. évf. első félév, 103 old.

vélhető az a félelem, mellyel a többkultúrújúság irányába mutató még nem egészen letisztult kulturális kozmopolitizmust is fogadja. Ebben a helyzetben felhagyni a „nemzeti irodalmat nemzeti nyelven írni” elv gondolatával érthető módon okoz kétségeket és bár ellentmondásos alakja emellett látszik voksát letenni, pozíciója korántsem ennyire egyértelmű. Ugyanakkor nemcsak a nemzeti nyelv válik kérdésessé, hanem magának a nemzeti irodalomnak a státusa is, melynek úgy a külföldi, mint a belföldi vetülete érdekes színezetet kap a Meltzl által elképzelt világirodalom rendszerében. Az ACLU-ban ugyanis a népiességgel szemben tanúsított magatartás összefügg néhány a továbbra is fennmaradó és virágzó rendiség fogalmával és megnyilvánulási formájával.

Miközben Meltzl igyekszik kiépíteni az irodalomrendszer egyfajta familiarizációját, azaz az egyes nemzeti nyelvekből fölépülő irodalomrendszer lentről felfele való mozgását, ami azt jelentené, hogy az egyes nemzeti nyelven íródó irodalmak alkotják a világirodalom rendszerét, melyben helye van minden kis nemzetnek, addig államnemzeti koncepciójának „vörösfonala” végighúzódik egész munkásságán, sőt az ACLU-ban tanúsított magatartásán is nyomot hagy azáltal, hogy uralkodó nyelvként a németet állítja középponti helyzetbe, illetőleg maga a nemzeti irodalomtörténet úgy jelenik meg, mint egyetlen állam keretein belül létező nemzet irodalomtörténete. Fontos megemlítenünk, hogy mindeközben magához az uralkodóhoz való tartozás pozícióját sem tagadja meg. Számára az Osztrák– Magyar Monarchia nem csak egy földrajzilag körülhatárolható terület, hanem kulturális alap is, mely egyben a multikulturalizmus kibontakozására ad lehetőséget. Ugyanígy válik az ACLU egy ellentétes mozgás színterévé, éspedig azáltal, hogy míg irodalmilag egy lentről felfele irányú építkezés figyelhető meg, azaz az egyes népcsoportok és nemzetiségek irodalmának adódik lehetőség a nyilvánosság és a tudományos szintér elé lépéshez (ezen belül szövegeik sajátosságainak, kulturális másságuknak megmutatkozása válik nemcsak elméletté, hanem eredeti szövegközlések révén a hagyomány egyfajta gyakorlatává is), addig a fentől lefele irányuló mozgás is jelentős nyomokat hagy a folyóirat koncepciójában valamint jellegében. Úgy az olvasóközönség, mint a szerzők, valamint hozzájárulók tábort tekintve is felszínre kerül a kiválasztottság attribútuma, a rendi társadalom még nagyon is érezhető jelenléte. Ugyanehhez a mozgáshoz járul hozzá Meltzlnak az a sajátos nemzetfelfogása, mely alapján véve ellentmondásaiban ragadható meg. Az eredetközösségi narratíva mellett

megjelenik a hagyományközösségi paradigma is, melyek egy államközösségi program körvonalazásához vezetnek.

A fentiekben említett két mozgás irodalmi kozmopolitizmusban való feloldása, a komparatiztika új módszerei, azaz a jövőtudomány egyik korában is újszerű iránya lényegében feloldja az elvetemült hazafiasságot, nemzetiességet, és ramutat arra, hogy a magyar irodalom, ha a továbbiakban is csak befele, csak nemzeti súlypontja fele fog konvergálni, akkor halálra van ítélve. Bár ez szószerint nem jelenik meg az ACLU-ban, ennek ellenére az előírt program, azaz a poliglottizmus, valamint a komparatista elméletek a szövegek identitását illetően egy olyan multiidentitás programját írják elő, mely nemzeti sajátosságainak tudatában képes, sőt követeli az általános emberi értékeket hirdetését. A soknyelvűség valamint a többnemzetiség olyan tényezők, melyek alapvetően hozzájárulnak a világpolgár identitásának kiforrottságához. Meltzl ötvözi mindkettőt, ebből fakadóan pedig egyáltalán nem véletlen, hogy benne és az ő kulturális közösségében, azaz Erdélyben, pontosabban Kolozsváron jelenik meg a jövőtudomány eszménye. Míg Budapest a magyarosodásért folyamatának színtere, addig Kolozsvár az egymás mellett és főként egymással együtt élő különféle nemzetiségek és kultúrák színtere. A román, az örmény, a cigány, valamint szász szövegek közlése az ACLU-ban egyféleképpen tehát szükségszerűség is abban a tekintetben, hogy az egymással együtt élők közösségének világ fele mutatott identitását valamiképp körvonalazni lehessen. Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok azonban ezen a ponton is egy ellentétes pozíciót jelöl ki önmaga számára, hiszen miközben hangsúlyozza az egyes nemzetiségek irodalomban megmutatkozó tulajdonságainak egyediségét és fontosságát, ugyanúgy kezeli a magyar irodalmat gyarmatként.

Az ACLU tehát egyfelől elismeri a nemzetek, kultúrák, nyelvek egyenrangúságát, a világirodalom közösségében való egymás melletti státusát, sőt ezen túlmenően hirdeti a mindezeken felülemelkedő, irodalomban is lecsapódó „emberi általánost”, másfelől viszont a magyar kultúrát kitüntetett helyzetben látja, a nagyobb nemzetek és nyelvek sorának a végén. Erre utalnak a kis nemzet, a kicsinylő jelzők, valamint Petőfi láttatása is a nemzetközi kánonban. Ő lenne ugyanis az első a magyar irodalomban, aki valóban méltó

belépni a világirodalom kánonába, előtte mintegy csak a népi szövegek léteznek, melyek a nemzet gyerekkorát képezik.

## ***II.2. Meltzl irodalmi és politikai kozmopolitizmusa***

Meltzl a kozmopolitizmussal szemben tanúsított másfajta magatartást jelez ugyanakkor „*A kritikai irodalomtörténet fogalmáról*” című bevezető szövegében (Meltzl: 1873, 10 old.), melyben elhárítja a „fajpolitikai és nemzetiségi szédelgést” az irodalomtörténet-írás feladatkörétől és egyben tiltakozik azon Németországban gyakorolt elmélet ellen is, miszerint a tudományos irodalom lenne egyedül a kozmopolita irodalom. Az egyetemességet, internacionalitást itt egyenlőnek tekinti a kozmopolitizmussal, mégis azt a költőt, aki csak eddig nemzetének élt és írt azt az irodalom kritikai történetében igencsak alárendelt helyre ítéli, még akkor is, ha amaz nagy nemzet fia. A nyelv kérdésében megingathatatlan, a nyelv az, amelyen keresztül identitás, hovatartozás fejeződik ki, és mely autenticitást kölcsönöz annak a nagy szellemnek is, aki nem azé a nemzeté, amelynek nyelvén ír, és amelyhez véletlenszerűen tartozik, hanem az egész világé.

„(...) És valóban: nagy szellemek életében a nemzeti mozzanat rendszeren háttérbe szórul már magától is- egyet kivéve: a nyelv, az alaki mozzanatot, a szó legtágasabb értelmében. Ez azon tér, hol a legnagyobb írónak is nemzetinek kell lennie nem csak szabad, sőt szükségképpen lennie kell. Mutassa meg itt nemzetiségét- tősgyökeres nyelvben! (Meltzl: 1873, 11-12 old.)”

Meltzl politikai kozmopolitizmusát nemcsak kétnyelvűsége akadályozza, mely egyfajta identitás zavart idéz elő, hanem mint már fentebb is jeleztük a nemzeti hovatartozás is. Egy másik átmeneti megoldásként értelmezhető az az újraértelmezett goethe-i világirodalom-koncepció is, mely nemzetek fölött áll, és a direkt közlés valamint poliglottizmus által, és a fordítások révén, a mindenki számára való elérhetőség illúzióját kelti. Bár a kozmopolitizmus egyfajta homogenitás jellegét hangsúlyozza, ezen belül is van egyfajta értékrendszer, melyben az értékek nem egymás fölé- és alárendeltsége kerül központi helyzetbe, hanem ezek mássága. Meltzl kozmopolitizmusa tehát nem politikai téren, hanem az irodalom területén követhető nyomon, ezért a jelenség részletesebben az ACLU-ban

közölt írásai kapcsán közelíthető meg. A fiatal szerkesztő az Előszóban többsíkon is hierarchiát hirdet: elhatárolják magukat a közönséges tudományoktól és minden más külső tényezőtől a saját elvek alapján meghatározott esztétikai minőséget vizsgáló tudományuk rendkívülisége hangsúlyozása során. A par excellence jelző pedig az irodalom területén belül is, bár jelzésszerűen, de tagol.

„Lehet ily elveket valósítani, a nélkül, hogy a tudományt holmi *ancilla nationis*-szá alacsonyítanók le, avagy belőle mononationalistikus gyermekkását főznénk. Lehet másrészt valósítani, anélkül is, hogy kosmopolitikus ábrándok után akarnánk kapkodni.(...) egyébiránt magától értetődő dolog, hogy vállalatunk tisztán tudományos vállalat, mely nem kacérkodik semminemű heterogén célokkal, miért is bármely nem tisztán discussio belőle kizárva marad. Szaklapunknak voltaképpen csak egy missiója van: a *Szép* evangéliumának terjesztése. Ennélfogva még a közönséges tudományokkal se fog foglalkozni, mint amelyek rendszerint praktikus céloknak szolgálnak, hanem csupán csak a par excellence irodalommal, mely a népeknek lelke, szive: a költészettel és filozófiával, névleg metafizikával, estétikával, és kritikával, legfeljebb még antropológiával, (ethnológiával), mint amely nélkül külföldi, névleg exoticus irodalmakat nem is érthetni át teljesen.”<sup>27</sup>

A folyóirat világméretű jellegét már a szerzők listáján felvonultatott hírességek változatossága is igazolja: Amerikától Cádiz-ig, Berlintől Kolozsvárig terjed az az információháló, mely a különféle tudományok művelőit a későbbiekben véleménymegosztásra és fejtegetésekre hívja. A közlekedést ebben a rendszerben három mód biztosítja: a polyglottizmus, majd dekalottizmus, a fordítás, valamint a komparatiztika módszerei. A kis népek kultúrája és nyelve ezen a fórumon válik gyújtóponttá, igazolva ezzel Meltzl-nek azt a német, francia, angol úgynevezett nagyobb hatalommal és befolyással rendelkező kultúrákkal való szembehelyezkedését, melyek egyeduralmukat a tudományos színtéren is erőteljesen gyakorolták. Kritikus viszonyulásmódja és irodalmi kozmopolitizmusa abban a tényben is megfigyelhető, hogy míg Goethe a világirodalmat csupán német nyelven képzelel el, addig ő maga gyakorlatban is rámutat ezen univerzális elv nacionalisztikus jellegére. Nála a világirodalom egy olyan folyamat, melyben a kis népek irodalmának ugyanúgy helye van, mint a nagyoknak, egyetlen kritérium az általános emberi mondanivalójának művészi formába való öntése, ugyanakkor a világirodalom jelensége csak egy eszköz egy nemesebb cél érdekében, ezen

---

<sup>27</sup> MELTZL, 1877. január 15., 2. old.

koncepció által pedig minden nemzet számára megnyitja a saját értelmezés lehetőségét. Felismerése, hogy egyetlen nemzet irodalma sem tud megélni önmagában, nyelve által kisajátított közönsége körében ezáltal is továbbírja Goethe világirodalom-koncepcióját, sőt ezen túlmenően nemcsak azt hirdeti, hogy az irodalmak egy nemzetközi léptékű közösségbe kell belépjenek, hanem, hogy kapcsolatba is kell lépjenek egymással, hiszen akárcsak a kozmopolita, aki a mindenki és a senki nemzetének polgára, ugyanúgy az egyes nemzeti irodalmak is csak akkor őrizhetik meg nemzeti sajátosságaikat, ha azokat a más irodalmakkal való interakciókban, mint egy tükröződési folyamatban, felismerni képesek.

„Ahogyan a magyar kultúrának kint kell keresnie gyökereit, ugyanúgy kell az idegen nemzeteknek is a magyarokhoz fordulni, hogy történelmüket megérthessék.”<sup>28</sup>

Az irodalmi kozmopolitizmus, mely az egyes szövegekben és korpuszokban nyilvánul meg Meltzl alapján levont következtetésünk szerint úgy szolgálja az általánosan emberit, hogy míg magán viseli a nemzeti sajátosságokat, és egyben felül is emelkedik rajtuk az egyén, a szerző tehetségén és partikuláris céljain keresztül szivárogoz az egész világ felé.

### **III. Összehasonlítás: forrás és módszer**

#### **III. 1. Fogalomhasználat, logikai összefüggések**

A komparatiztika mai fogalmának használata során egyre gyakrabban merül fel az a kísértés, hogy a már indulásakor problémás jelenséget a legkülönbözőbb tudományterületek önkényesen újraértelmezve, újabb kombinációkban saját divatszólamaikként működtessék. A napjainkban egyre nagyobb népszerűségnek örvendő tudomány olykor egyszerre jelent forrást és módszertani alapot, mintegy körvonalazva ezáltal mai recepcióhabitusunk egyik sajátosságát azaz, hogy egyre kevésbé értelmezünk irodalmi és művészeti alkotásokat saját esztétikai értékük tükrében, sokkal elfogadottabbnak tűnik viszonylatokban, irodalomközi folyamatokban, esetleg egy-egy nagyelbeszélés keretein belül mintegy mozgásban vizsgálni

---

<sup>28</sup> MELTZL, 1880 december 15 és 31., 1550. old.

alkotásokat<sup>29</sup>. Az előző fejezetekben felvázoltakat folytatva dolgozatom második kulcsproblémáját az ACLU-ban alkalmazott módszer, az összehasonlítás, és néhány általa módosított világirodalom értelmezések világirodalom-értelmezés feltérképezése képezi. Az összehasonlítás ugyanis, melyre úgy tekintek mint a komparatiztika egyik alapvető módszerére, egyfajta dialógus lehetőségét hordozza magában a komparatiztika XIX. századi és mai alkalmazását illetően, mely dialógus végeredményben a világirodalom Meltzl- féle koncepciójának pontosabb körvonalazásához vezet. A módszer logikai sajátosságait nemcsak a konkrét programszövegekben kívánom figyelemmel kísérni, hanem annak a XIX. századi és ma már tudománnyá fejlődött komparatiztikában mint összehasonlító irodalomtudományban kirajzolt szerepköreiben. A világirodalom fogalma és jelensége, ahogyan a tőle mára már elhatárolt komparatiztika azzal a közös tulajdonsággal rendelkeznek – hasonlóan a mára tőle elhatárolt komparatiztikához –, hogy mindkettő egy állandó újraértelmezés produktuma és éppen aktualitásukkal fizetnek változékonyságuknak. A megnevezés mindkét esetben marad, tartalmuk azonban újra meg újra változik, és ebben a változékonyságban nyer új értelmet Az összehasonlítás módszerének korabeli értelmezését és alkalmazását illetően elengedhetetlen a folyóirat szerkesztőire különböző már önálló tudomány által gyakorolt befolyások és hatások szerepének elemzése, pontosabban az irodalom reál-tudományokkal szemben tanúsított viszonyulásmódjainak számbavétele. Bár a folyóiratban mondhatni átmenet nélkül alkalmazzák a már biológiában hatásosnak bizonyult összehasonlítást és ezen belül az analógiát irodalmi szövegek összevetésére, amint azt bizonyítani fogjuk, Meltzl is eljut ahhoz a felsimeréshez, hogy a módszer nem használható minden szinten és minden esetben, hiszen olyan belső működésekről, folyamatokról van szó, melyek specifikumuk révén tagadják meg az összehasonlítást. Mielőtt azonban az ACLU-ban megjelenő példákra térnénk át, szükséges, hogy a módszer néhány alapvető sajátosságát fölvázoljuk, azon sajátosságokat, melyek egyben a folyóiratnak a tudományos diskurzusban megnyilvánuló újszerűségét is igazolják.

Kiindulásként megállapíthatjuk, hogy az összehasonlítás mint heurisztikus tapasztalat ugyanúgy alapoz a hasonlóságokra mint a különbségekre. A folyóirat kapcsán az

---

<sup>29</sup> Vö. CORBINEAU- HOFFMANN, 2000, 25 old.



összehasonlítás módszerét három konkrét példán fogjuk érzékeltetni, és pedig elsősorban a műfajok egymáshoz való viszonyának szintjén, másodsorban Meltzlnak az összehasonlítás által vont kultúra-párhuzamai szintjén, harmadsorban az egyes nemzetek kiemelkedő alakjainak összevetését és ezeknek a Meltzl világirodalom-fogalmában elfoglalt helyét elemezzük.

### III. 2. *Összehasonlítás és műfaji besorolás*

Az irodalomban használt módszer nemcsak részletekbe menő összevetés, hanem egyfajta besorolás is, ítélet ami az egyes szövegek hovatartozásáról dönt, ami a műfajt, olykor irányzatot vagy éppen esztétikai normát illeti. Az összehasonlítás tehát némiképp az általánosítás előtt álló gondolkodási módszer, ebből fakadóan pedig nemcsak egy eszköznek tekinthető, hanem akár egy felismerési folyamatnak is<sup>30</sup>. Összehasonlítás esetében ugyanakkor felvetődik az általános és a specifikus kérdése, a köztük lévő dichotomikus kapcsolat pedig úgy láttatja őket, mint ugyanazon érem két oldalát. A formális logika szempontjából Vörös László az összehasonlításnak elemiként a deduktivitást és induktivitást különíti el, ugyanakkor magát a műveletet az azonosság, az ellentmondás és a kizárás törvénye mentén látja megvalósíthatónak. Az említett elemek, valamint a három törvény jelenik meg Meltzl: Edward ein Székler<sup>31</sup>c. tanulmányában illetve következtetéseiben, ahol

---

<sup>30</sup> VÖRÖS (1980), 5. old

<sup>31</sup> „Gesetze der vergleichenden Literaturforschung.

Anstatt in Vermutungen uns zu ergehen über die Wanderungen des Edwards, oder vielmehr der treulosen Gattin, (die schon als solche älter sein muss, als die von E. Grisebach so genial behandelte treulose Wittwe, welche übrigens nur auf Prosatradition beruht,); sei gestattet einige aus o. Untersuchung sich ergebende Thesen hier auf zu stellen:

- 1 Die Prosa verhält sich zur Poesie wie der Mechanismus zum Organismus, wie das Posterius zum Prius.
- 2 Unter Poesie ist niemals die moderne verkappte Prosa zu verstehen, die als angelebte Kunstpoesie auch nur blosser Mechanismus sein kann.
- 3 Die seit Dunlop, Benfey, Max Müller vorherrschende Richtung, welche mit Vorliebe den Prosa Überlieferungen nachgeht, ist ein überwundener Standpunkt. Man vergleiche in erster Linie nur Volkslieder, nicht Märchen.

kilenc pontban foglalja össze végkonklúzióként az összehasonlító irodalomkutatás törvényeit is. Míg próza és vers kapcsolatát deduktívan vezeti le a mechanizmus és organizmus hasonlatosságára, addig a forma és tartalom viszonyában a kizárás törvényét részesíti előnyben az azonossággal szemben. Kizárásos alapon határozza meg ugyanakkor, hogy milyen műfajokat szabad csak összehasonlítani, így alapként csak a népdalok szolgálhatnak. A népek közti kommunikációs folyamatban a mesék, mondák mint stabil formációk jelennek meg, melyek nem vándorolnak egységes egészként mint a lírai alkotások, amelyek élő szervezetként épülnek be egy újabb költészet hagyományba. Megfigyelhető ezen a ponton, hogy Meltzl előszeretettel alkalmazza a biológia fogalmait és folyamatainak analógiájára képzelel el a műfajok és műnemek vándorlását a népek irodalmában, az ACLU-ban alapul vett népköltészeti alkotásokban. Akárcsak egy élő szervezet („Organismus”), pontosabban mint egy növény, mely nem ivaros szaporodása révén újabb variációkban bukkan fel egy másik, távolabb kultúrában. A biológia mellett a matematikai fogalmak is bekerülnek, éspedig a permutáció, melyen  $n$  darab elem egy meghatározott sorrendjét értjük. Ebben az esetben Meltzl az esztétikai permutációt szintén egy sajátosan felépített sorrendként, zárt rendszerént értelmezi, ezért az a sorrendbe állított elemek összehasonlítása csak a rendszeren belül értelmezhető, egy beszó összevetésben, de nem egymással. Mintegy ezt a szabályszerűséget alkalmazza akkor is, amikor főtörvényként

- 
- 4 Prosa- Überlieferungen (Sagen, Märchen, Novellen, u. s. w.) können überhaupt nicht wandern; sie werden verschleppt (oft in die entlegenen Richtungen) u. da sie ohne firme Gestalt sind fortwährend entstellt. Das wahre Gedicht hingegen wandert als Organismus, wenn auch langsam, fasst Wurzel u. treibt organische Varianten.
  - 5 Namen, Zahlen, u. sonstige zum Inhalt gehörende Momente sind gänzlich irrelevant, wie denn auch die aesthetische Permutation nur ihr willkürliches Spiel damit treibt.
  - 6 Alle Originalität beruht eben lediglich auf der Form.
  - 7 Der Platen- Minckwitz'sche „Begriff der Metrik“ (ACLU nr. XLVI) Brassai's „aesth. Kritik (ACLU 1879) u. die gesammte brennende Redeform moderner Aesthetik, Litteraturforschung u. Kritik hängt mit diesen Gesetzen aufs engste zusammen.
  - 8 Sehr häufig sind zwei Gedichte bei gleichem Inhalt, verschiedenen Ursprungs verglichen; aber bei gleicher Form niemals, mag ihr Inhalt auch beschaffen sein, wie er will.
  - 9 Hieraus ergibt sich das vergleichend- literaturhistor. Hauptgesetz: Form darf nur mit Form verglichen werden; Inhalt mit Inhalt duldet keinen Vergleich.“- MELTZL, 1880. május 31., 149-150 old.

kijelenti, hogy formát csak formával lehet hasonlítani, tartalmat tartalommal azonban nem. Formák összehasonlításában az azonosság törvényét, a tartalmak esetében viszont az ellentmondások törvényét alkalmazza az általános és specifikus függvényében, ugyanis míg a formák közt megfigyelhetőek olyan általános vonások, melyek a növény mintájára adódnak át, addig a tartalom olyan specifikumot rejt magában, melyet nem lehet csak önmagával összevetni. Az összehasonlítás intézményesülésének fejlődésében az ACLU azt a szakaszt képviseli, melynek során az egymástól függetlenül kiépült perifériális centrumok közötti tudatos nemzeti és nemzetközi megfigyelések, kommunikációs lehetőségek kezdtek kialakulni. Mivel ez a szakasz éppen a modern tudományfejlődés felgyorsulásának időszakával esik egybe, nem meglepő tehát, hogy az összehasonlító irodalomkutatás a más tudományok fogalomkészletét veszi át felzárkózása érdekében.

### **III. 3. Összehasonlítás és kultúraközi kapcsolatok**

A különböző nemzetek, kultúrák és irodalmaik közti összehasonlítás a folyóiratban ugyanolyan fontos szereppel bír, akárcsak a fent ábrázolt műfaji kérdésekben, hiszen ezáltal kapcsolnak be kis nemzeteket a világradalom folyamába és szüntetik meg a nemzeti sajátosságok hierarchizálását. A nemzeti nyelv, mely egyben identitásképző funkcióval is bír ezidőben, azáltal kerül középpontba, hogy az ACLU-ban összehasonlító nyelvészeti tanulmányokból vezetik le egyes irodalmak kapcsolódási pontjait, ezen túlmenően pedig nemzetek hasonlóságait igyekeznek bizonyítani azzal, hogy egyes népek történelmi közelségéből és társadalmi fejlődésük feltételeiből fakadó kölcsönzések és befolyások révén állapítanak meg genetikus kapcsolatokat a jelenségek között<sup>32</sup>. A tudományos vizsgálódás mellett a szerkesztők pontosan az összehasonlítás módszerének alkalmazásával gyakorolnak kritikát a budapesti irodalmi körök tagjai fölött és felhívják a figyelmet arra is, hogy a német és a magyar kultúra nem csak egymás mellett él, hanem amint azt a nyelv állapota is mutatja, együttélési folyamaton megy keresztül<sup>33</sup>. A poliglottizmus eszméjének

---

<sup>32</sup> PI. MELTZL, Hugo: Az Atlamál álomjelenete, különös tekintettel a gót-ó-izlandi hagyományok magyar tanúságaira In: *ACLU*, Kolozsvár, 1880 december 15. és 31., LXXIX- LXXX. szám, 1550. old.

<sup>33</sup> „Nem akarjuk lapunkat ily egynapélőkre czélzó idézetek tárházává lealacsonyítani; levén különben is csak tisztán irodalomtörténeti feladatunk, melynek érdekei azonban az általános elkorcsosodás folytán szintén

megvalósítása mintegy az összehasonlítás premisszája értelmezhető, hiszen ezáltal válna lehetővé a műveket eredeti állapotukban, tartalmi vonásaikat önmagukkal, formai jellemzőiket pedig az egyes nyelvi sajátosságok és ritmus függvényében az azonosság vagy ellentmondás törvényei alapján összevetni. A Meltzl által elképzelt világirodalom így nem egy minden nemzet által nagyra tartott saját művek összegző listája, hanem egyrészt kultúrák, nemzetek és irodalmak állandó összehasonlításának felismerési folyamata, másrészt Goethe világirodalmának egy újabb, összehasonlító irodalom megnevezésével ellátott értelmezése<sup>34</sup>.

### III.4. A „nagy ember” és a tömegek

Végül, de nem utolsósorban megfigyelésünk egy olyan jelenségre irányul, mely az összehasonlítás módszerének egy korában is sajátos színezetét mutatja, és pedig a költőóriások, a nemzetek zsenijének összevetése a világirodalom porondján. A XVIII. század ízlésére tervezett kert-hasonlat a nemzet nagy emberét és annak környezetét illetően az ACLU-ban éppen az összehasonlítások révén fordul meg. Míg a század elején és közepén a nemzet költője egy központi szoborként áll a kert, azaz a nemzet közepén, addig a folyóirat keletkezésének idejére a szobor mögött álló tömegek is feltűnnek és jellemvonásaik a nagy emberben öltönek testet, aki mintegy magyarázza ezáltal környezetét<sup>35</sup>. A nagy személyiségek A nagy személyiség, a magyarok esetében Petőfi, a tömegben előkészített mozgás világosabb vagy kevésbé világos tükröződése lett. Petőfi és Lenau alakjának és költeményeinek összehasonlítása Meltzl számára azért is fontos, hogy

---

*némileg érintvék, csak általánosságban ismételjük, ezen a helyen is, hogy a magyarországi pseudonémet-pseudomagyar irodalmat nemcsak hogy lehetővé teszik magukat jó patriotáknak tartó budapesti irod. körök tagjai, hanem még biztatván azt, s magasztalván, megalégszenek vele, sőt a tősgyökeres (azaz németországi, stb.) érintkezési pontokat, jelesen a költészetben nehogy felkeresnék, hanem systematice kerülnek; abban a localpatrioticus-abderiticus hitben, hogy p. tősgyökeres német érintkezési pontok cultiválása hazánknak kárára válnék, ellenben p. a budapesti korcsnémetiség cultiválása csak hasznára.”- szerkesztők: Rövid irodalmi szemle: Német irodalom, 1878. december 31., 916 old.*

<sup>34</sup> „Demgemäss ist ohne Zweifel die allererst in diesem krit.-aesthet. Sinne wahrhaft humane und wahrhaft Goethe'sche Weltliteratur nichts anderes, als unsre Zukunftswissenschaft: VERGLEICHENDE LITERATURKUNDE.“- Goethes Weltlitterat. Neun Thesen zur Semisaecularfeier des Todes Goethes, 1882. március 15., 1935 old.

<sup>35</sup> Vö. VESZELOVSZKIJ, 1870, 17 old.

bebizonyítsa a magyar költészetnek mint gyarmat-irodalomnak nincs szüksége kölcsönzésre vagy másolásra, ugyanakkor a zseni fogalma alapján megteremtett analógia arra is szolgál, hogy bekapcsolja a költőt a világirodalomba<sup>36</sup>.

A fent körvonalazott három példa alapján végredményben megállapítható, hogy bár az összehasonlítás módszere bár elméletileg és rendszertanilag nem is, de gyakorlatilag elvezethet bizonyos globális felismerésekig, melyek ha nem is alkotnak egységes egészet, egy nyitott program lehetőségét magukban hordozzák.

A dolgozat két fejezete, illetőleg a fejezetek által felvázolt problémák egy olyan komparatista személyében találkoznak, aki nemcsak egy idegennyelvű filológust képvisel Kolozsváron, saját korában és szellemi áramlataiban, hanem aki ellentmondásos alakja által egy már fentiekben ábrázolt sokirányú kozmopolita identitással is rendelkezik. Mint láttuk kedvező feltételként hatott rá az Osztrák- Magyar Monarchia multikulturalizmusa, valamint azok a korában egyre inkább irodalomban is alkalmazott módszertani eljárások, melyeket az ACLU-ban is megvalósítani próbál.

---

<sup>36</sup> „De a valódi nagy szellem az egész viláé, nem azon nemzeté, melynek körébe a véletlen, az érzéki világ ezen förtelmes kényura parancsára belécsöppent, rendesen a nélkül hogy e helyzettel éppen megelégedve lehetne. Shakespeare, Goethe, Petőfi bizonyos tekintetben inkább a világ, mintsem Angol-, Német- vagy Magyarország költői nevezhetők.

Lángész és egyetemesség azon két tényező, mely itt mindenekelőtt tekintetbe jön. Fölötte ritkán találhatik egyik a másik nélkül”-. MELTZL: *Lenau volt- e hatással Petőfire? Összehasonlító Irodalomtörténeti tanulmány*, 1882., 11 old.

## Irodalomjegyzék:

### **ALBRECHT, 2003**

ALBRECHT, Andrea (2003): *Kosmopolitismus: Weltbürgerdiskurse in Literatur, Philosophie und Publizistik um 1800*, Universität Göttingen, Berlin: de Gruyter

### **CORBINEAU- HOFFMANN, 2000**

CORBINEAU- HOFFMANN, Angelika (2000): *Einführung in die Komparatistik*, Erich Schmidt Verlag, Berlin.

### **CSÁSZTVAY, 2001**

CSÁSZTVAY Tünde: *A vállalkozások korának irodalma: irodalmi harcok és kísérletek(1877-1890)* In. Kettős kötet: *Az Osztrák-Magyar Monarchia (1867-1918)* Encyclopaedia Humana Hungarica, Budapest, 2001, 08., <http://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index3.html> [2008. május 12.]

### **DAMROSCH, 2007**

DAMROSCH, David: *A Weltliteratur kultúrpolitikája. Goethe, Meltzl és az összehasonlító irodalom kezdetei* Ford: Kupán Zsuzsa, Irodalomtörténet, Buapest, 2007/2, 161-179 old.

### **ENDRŐDI, 1869**

ENDRŐDI Sándor: *Egyéni nézetek*, Vasárnapi Újság, Budapest., 1869

### **FEISCHMIDT, 2003**

FEISCHMIDT Margit (2003): *Ethnizität als Konstruktion und Erfahrung, Symbolstreit und Alltagskultur im siebenbürgischen Cluj*, LIT Verlag: Zeithorizonte. Perspektiven Europäischer Ethnologie, szerk.: Wolfgang Kaschuba für das Institut für Europäische Ethnologie der Humboldt- Universität zu Berlin, Band 8. (Münster- Hamburg- London sorozat)

### **FRIED, 2007**

FRIED István: *Az Acta Comparationis Litterarum Universarum nyomában*. Kolozsvár-Szeged- Meltzl- Zolnai In: Tiszatáj 2007. március

<http://64.233.183.104/search?q=cache:Uqbsrb8gHG4J:www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/07-03/fried.pdf+az+acta+comparationis+nyomaban&hl=hu&ct=clnk&cd=1&gl=ro&client=firefox-a> [2008.május 12.]

### **FRIED, 2002**

FRIED István (2002): *A közép- európai szövegüniverzum*, Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek sorozat, Budapest

### **GOETHE, 1816-1832**

GOETHE, J. W.: *Über Kunst und Altertum* idézi Max KOCH: *Bevezetésül, Zeitschrift für Vergleichende Literatur- Geschichte*. (ford. LENGYEL András) 1887/1. 1-12 In. *Az összehasonlító irodalomtörténet klasszikusai*, Szöveggyűjtemény, Szerk. LENGYEL Béla (1995), Universitas Könyvkiadó, Budapest

### **HART 1878**

HART, Heinrich: *Warum ist die sogenannte patriotische (Nationalitäts- u. Kriegs-) Lyrik berechtigt u. bis zu welchen Grenzen?*, *ACLU*, 1878. április 30. XXVIII. szám, Kolozsvár

### **KOMLÓS, 1956**

KOMLÓS Aladár (1956): *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében*, In. *Irodalomtörténeti Füzetek*, 7. szám, szerk: Szauder József, Akadémiai Kiadó., Budapest

### **MELTZL, 1875**

MELTZL, Hugo (1875): *A kritikai irodalomtörténet fogalmáról*, Egyszersmind bevezetésül a német irodalom új korának történetéhez, Felolvasás melylyel a kolozsvári k. egyetemen a „német irodalom kritikai története Opitzon kezdve (Új kor)” című előadásait 1873 október 22-én megkezdette. Bécs, kiadják Faesy & Frick, Cs. K. Udvari Könyvtárak

### **MELTZL 1877**

MELTZL Hugo: Előszó, Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok, 1877 január 15., I. szám, Kolozsvár

### **MELTZL 1877**

MELTZL Hugo: Warum ist die sogenannte patriotische (Nationalitäts- u. Kriegs-) Lyrik berechtigt u. bis zu welchen Grenzen?, *ACLU*, 1877. október 31. XVI. szám, Kolozsvár

### **MELTZL, 1880**

MELTZL, Hugo: Edward ein Székler, *ACLU*, 1880. május 31. LXX. szám, Kolozsvár

### **MELTZL, 1880**

MELTZL, Hugo: Az Atlamál álomjelenete, különös tekintettel a gót-ó-izlandi hagyományok magyar tanúságaira, *ACLU*, 1880 december 15. és 31., LXXIX- LXXX. szám, Kolozsvár

### **MELTZL, 1882**

MELTZL Hugo: Lenau volt-e hatással Petőfira? Összehasonlító Irodalomtörténelmi tanulmány, *ACLU*, 1882. február 15. és 28. CIII- CIV. szám, Kolozsvár



**MELTZL, 1882**

MELTZL, Hugo: Goethes Weltliterat. Neun Thesen zur Semisaecularfeier des Todes Goethes, *ACLU*, 1882. CV. szám, március 15., Kolozsvár

**NIDA RÜMELIN, 2006**

NIDA RÜMELIN, Julian, (2006): Zur Philosophie des Kosmopolitismus, in: Zeitschrift für Internationale Beziehungen, 13. Jhg, Heft 2., 227-234 old.

[http://www.nida-ruemelin.de/docs/zib\\_kosmopolitismus.pdf](http://www.nida-ruemelin.de/docs/zib_kosmopolitismus.pdf), [2008. május 12.]

**PETRÍČEK, 1996**

PETRÍČEK, Miroslav jr.: *Többszólamú széténeklés*, In. Kontextus- fordítás-határok szerk. HOUSKOVÁ Anna (1996), Prága

**S. VARGA, 2005**

S. VARGA Pál (2005): *A nemzeti irodalom csarnokai, A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Balassi Kiadó, Budapest

**SAS, 2003**

SAS Péter (2003): *A hagyományörző, modern nagyváros (1867-1919)* In. *Mesélő képeslapok, Kolozsvár. 1867-1919*, noran könyvkiadó, Budapest

**TÓTH-NAGY, 2005**

TÓTH-NAGY Ildikó: *Zwischen Provinzialität und Universalität. Hugo von Meltzl als Vorläufer der vergleichenden Literaturwissenschaft* in: *Anfänge der Komparatistik*, szerk. Horst Fassel (2005), Franz Steiner Verlag, Stuttgart

**VAJDA, 2000**

VAJDA György Mihály (2000): *Egy irodalmi Közép- Európáért*, Fekete Sas Kiadó, Budapest

### **VESZELOVSZKIJ, 1870**

VESZELOVSZKIJ, Alekszandr Nyikolajevics,: Az irodalomtörténet mint tudomány módszere és feladatai, Az Egyetemes irodalomtörténet c. kollégium megnyitó előadása, mely 1870. Okt. 5-én hangzott el a szentpétervári egyetemen. Isztoricieszka poetyika, Leningrad, ford. BIKFALVY Péter, In: Az összehasonlító irodalomtörténet klasszikusai, Szöveggyűjtemény, Szerk. LENGYEL Béla, Universitas Könyvkiadó, Budapest, 1995

### **VÖRÖS, 1980**

VÖRÖS László (1980): *Az összehasonlítás*, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest

X: Rövid irodalmi szemle: Német irodalom, *ACLU*, Kolozsvár, 1878. december 31., 916 old.

X: Magyar költemények, angol fordításban, *Vasárnapi Újság*, 1877. XXIV. évf. 20. sz. 315. old.

X: Az „Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok”, *Vasárnapi Újság*, 1877. XXIV. évf., 27 sz., 427. old.

X: „Összehasonlító irodalomtörténelmi Lapok.”, *Fővárosi Lapok*, 1877. XVI. évf. első félév, 103 old.